KICHIK MAKTAB YOSH DAVRIDAGI BOLALARNING XULQ-ATVOR XUSUSIYATLARI: ILMIY-PSIXOLOGIK TAHLIL

Axmatova Zilola Egamkulovna
Oriental universiteti Uzluksiz ta'lim pedagogikasi kafedrasi o'qituvchisi
Ro'ziboyeva Dilfuza Marufovna
ruziboyevadilfuza451@gmail.com
Oriental universiteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20035163

Annotatsiya: Mazkur maqolada kichik maktab yoshidagi (7–11 yosh) bolalarning xulq-atvor xususiyatlari psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Ushbu davrda bolaning kognitiv, ijtimoiy va emotsional rivojlanishi, xulq-atvor shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar hamda pedagogik muhitning roli yoritiladi. Shuningdek, yetakchi psixolog olimlarning nazariyalari asosida mazkur yosh bosqichining o'ziga xos jihatlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: kichik maktab yoshi, xulq-atvor, yosh psixologiyasi, psixik rivojlanish, ontogenez, kognitiv rivojlanish, ijtimoiylashuv, taqlidchanlik, ixtiyoriy va ixtiyorsiz xulq, o'quv faoliyati, shaxs shakllanishi, emotsional rivojlanish, iroda sifatlari, o'z-o'zini baholash, pedagogik ta'sir, ta'lim-tarbiya, ijtimoiy muhit, motivatsiya, axloqiy me'yorlar, boshlang'ich ta'lim.

KIRISH. Inson psixik rivojlanishi uzluksiz jarayon bo'lib, har bir yosh bosqichi o'ziga xos psixologik xususiyatlarga ega. Yosh psixologiyasi ana shu jarayonlarni tizimli ravishda o'rganadigan fan hisoblanadi. Ayniqsa, kichik maktab yoshi bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim davr bo'lib, bu bosqichda uning xulq-atvori, ijtimoiy munosabatlari va tafakkuri jadal rivojlanadi. Mazkur maqolaning maqsadi — kichik maktab yoshidagi bolalar xulq-atvorining psixologik xususiyatlarini ilmiy asosda tahlil qilish, ularning shakllanish omillarini aniqlash va pedagogik jihatdan muhim xulosalar chiqarishdan iborat.

Kichik maktab yoshi 7 yoshdan 11 yoshgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Bu davr bola hayotida yangi ijtimoiy muhit — maktab tizimiga kirib borishi bilan xarakterlanadi. Shu sababli uning kundalik faoliyati, ijtimoiy roli va o'z-o'zini anglash jarayoni sezilarli darajada o'zgaradi. Bu davrda bola asosan o'quv faoliyatini yetakchi faoliyat sifatida egallaydi shuningdek, ijtimoiy me'yor va qoidalarni ongli ravishda tushuna boshlaydi va o'z xatti-harakatlarini nazorat qilishni o'rganadi. Psixologik jihatdan bu bosqich tafakkurning konkret-operatsion shakli bilan xarakterlanadi. Kognitiv rivojlanish va tafakkur xususiyatlari esa bu yoshdagi bolalarda mantiqiylikka tomon rivojlanadi. Jean Piaget nazariyasiga ko'ra, bu davr konkret operatsiyalar bosqichi hisoblanadi. Bu bosqichning asosiy xususiyatlari, sabab-oqibat bog'liqliklarini tushunish, shu bilan birgalikda predmetlarni tasniflash va guruhlash, konservatsiya tushunchasini anglash, muammolarni mantiqiy hal qilishga urinish kuzatiladi. Biroq bolalarning tafakkuri hali abstrakt darajaga to'liq ko'tarilmagan bo'ladi, ular ko'proq konkret vaziyatlarga tayanadi. Diqqat va xotira jarayonlari ham sezilarli rivojlanadi. Ixtiyoriy diqqat shakllanib, bola ma'lum vaqt davomida bir faoliyatga jamlana oladi. Xotira esa mantiqiy asosda tashkil topa boshlaydi, ya'ni bola materialni tushunish orqali eslab qoladi.

Ijtimoiy rivojlanish va xulq-atvor shakllanishi bu davrda ayniqsa yangi sifat bosqichiga ko'tariladi. Kichik maktab yoshida bola ijtimoiy munosabatlar tizimiga faol kirib boradi. Lev Vygotsky nazariyasiga ko'ra, bolaning rivojlanishi ijtimoiy muhit bilan uzviy bog'liqdir. Bu davrda bolada jamoada ishlash ko'nikmalari rivojlanadi va tengdoshlar bilan muloqot muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi shaxsiy namuna sifatida katta rol o'ynaydi. Bola asta-sekin o'z

xulq-atvorini ijtimoiy talablar asosida boshqarishni o‘rganadi. U nafaqat “men qandayman”, balki “boshqalar meni qanday baholaydi” degan savolga ham e’tibor bera boshlaydi.

Kichik maktab yoshidagi bolalarda emotsiyalar nisbatan barqarorlashadi, biroq hali ham tashqi omillarga bog‘liq holda tez o‘zgarishi mumkin. Bu davrda muvaffaqiyatdan quvonish va muvaffaqiyatsizlikdan xafa bo‘lish kuchli namoyon bo‘ladi, o‘z-o‘zini baholash shakllanadi hamda iroda sifatlari rivojlana boshlaydi. Erik Erikson ta’kidlaganidek, bu bosqichda bola “mehnatsevarlik” va “pastlik hissi” o‘rtasida rivojlanadi. Agar bola muvaffaqiyatga erishsa, unda o‘ziga ishonch shakllanadi, aks holda esa ishonchsizlik yuzaga kelishi mumkin.

Mazkur yosh davrida taqlidchanlik muhim psixologik mexanizm hisoblanadi. Bola:

-o‘qituvchi va ota-onaning xatti-harakatlarini kuzatadi;

-tengdoshlaridan o‘rnak oladi;

-ijtimoiy normalarni taqlid orqali o‘zlashtiradi.

Taqlidchanlik ikki xil bo‘ladi:

ixtiyorsiz taqlid — ongli nazoratsiz amalga oshadi;

ixtiyoriy taqlid — maqsadga yo‘naltirilgan holda bajariladi.

Shu sababli pedagog va ota-onalarning xulqi bola rivojiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Kichik maktab yoshidagi bolalar xulq-atvori quyidagi omillar ta’sirida shakllanadi:

-Oila muhiti mehr-muhabbat va qo‘llab-quvvatlash mavjudligi, tarbiya uslubi (demokratik, avtoritar va boshqalar).

- **Ta’lim tizimi** o‘qituvchining pedagogik mahorati, dars metodlari, baholash tizimi.

-Ijtimoiy muhit tengdoshlar guruhi; jamiyatdagi qadriyatlar.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kichik maktab yoshidagi bolalar bilan ishlashda interaktiv ta’lim metodlar samarali hisoblanadi. Bu metodlar bolalarning nafaqat bilim darajasini, balki xulq-atvor madaniyatini ham rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, kichik maktab yoshi bola shaxsining shakllanishida muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda bolaning xulq-atvori, tafakkuri, ijtimoiy munosabatlari va emotsional sohasi jadal rivojlanadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, xulq-atvor ijtimoiy muhit va ta’lim-tarbiya ta’sirida shakllanadi, o‘qituvchi va ota-onaning roli hal qiluvchi ahamiyatga ega, to‘g‘ri pedagogik yondashuv bola shaxsining barkamol rivojlanishini ta’minlaydi. Shu sababli kichik maktab yoshidagi bolalar bilan ishlashda ilmiy asoslangan pedagogik va psixologik yondashuvlardan foydalanish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Do‘stmuhammedova Sh.A., Tillashayxova X.A., Baykunusova G., Ziyavitdinova G. Umumiy psixologiya (2-kitob). – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi nashri, 2020.
2. Davletshin M.G. Yosh va pedagogik psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
3. G‘oziyev E.G‘. Yosh psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
4. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: Universitet nashriyoti.
5. Nishonova Z.T. Rivojlanish psixologiyasi va pedagogik psixologiya. – Toshkent.
6. Qodirov A.A. Pedagogik psixologiya asoslari. – Toshkent.
7. Haydarov F.I., Xalilova N.I. Umumiy psixologiya. – Toshkent.